Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

علمی - پژوهشی
فصلنامهٔ تخصّصی مطالعات قرآن و حدیث سفینه
سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۶ «ویژهٔ پژوهش‌های حدیثی»، پاییز ۱۴۰۱، ص ۱۴۵-۱۵۹

بررسی تطبیقی مولفه‌های اعجاز محتوایی با تاکید بر نگاه مفسران شیعه و سنی

لطفعلی عبداللهی واشان[۱]، مجید معارف[۲]، سید محمد علی ایازی[۳]

چکیده

یکی از وجوه اعجاز که مفسران قرآنی را به تدبر وا داشته اعجاز محتوایی است؛ این نوع از اعجاز با مفاهیم درونی قرآن ارتباط دارد و اگرچه می‌توان مولفه‌های گوناگونی را برای آن برشمرد، اما مولفه‌های مورد اتفاق فریقین را می‌توان اختلاف ناپذیری، اخبار از غیب، بواطن قرآن، اعجاز علمی وجامعیت قرآن دانست که شامل محورهایی نظیر قانونگذاری، هدایتی، حقوقی، مسائل اخلاقی و... می‌شود و آنچه از تطبیق استنتاج می‌گردد معین آنست که توجه به این نوع اعجاز در طی قرون مختلف با شدت و ضعف‌هایی روبرو بوده که در سیر زمانی مختلف هر یك از فریقین توجه و عنایت ویژه بدان داشته‌اند و اختلافات مبنایی در طرح مساله، باورها و روش طرح با یکدیگر دارند برای مثال در مورد بطون قرآن کریم با وجود قبول و مسلم دانستن این مولفه در نقل اهل‌سنت با اندك اغماض از پیامبر ﷺ یا صحابه بحثی مطرح نمی‌شود در حالی که شیعه بدان عنایت و اهتمام ویژه داشته است یا در مبنا تشیع بر خلاف اهل سنت بر این باور است تنها مرجع حقیقی برای دفع شبهات معصومان می‌باشند و آنها عالم به قرآن هستند. بنابراین این نوشتار می‌کوشد با رویکردی توصیفی- تحلیلی مولفه‌های اعجاز محتوایی را از منظر مفسران شیعه و سنی مورد بررسی قرار دهد.

کلیدواژه‌ها: اعجاز، شیعه، اهل‌سنت، محتوی، اختلاف‌ناپذیری، قرآن کریم.

---

۱. دانش آموخته دکتری علوم قرآن و حدیث، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران، abdollahiali42@yahoo .com
۲. استاد گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده الهیات دانشگاه تهران، ایران، نویسنده مسئول، maaref@ ut .ac .ir
۳. استادیار گروه علوم قرآن و حدیث، دانشکده حقوق، الهیات و علوم سیاسی، واحد علوم و تحقیقات دانشگاه آزاد اسلامی تهران، ایران، ayazi. 1333@gmail .com

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

۱. مقدمه و بیان مسئله

اعجاز محتوایی به عنوان یکی از وجوه مهم اعجاز قرآن مورد توجه برخی از دانشمندان قرار گرفته است و بررسی این نوع اعجاز و مولفه های آن از مباحث مهم میان دانشمندان است که اهمیت تبیین آن برای رفع اختلاف میان مفسران نمایان است. از آنجایی که در سیر اعصار برخی از ایرادات وارد بر قرآن کریم مرتبط با محتوا بوده، اتفاقا عده‌ای از مفسران سعی نموده‌اند با ارائه نظریات در خصوص محتوای قرآن، اعجاز آن را در این باره به ثبت برسانند. بنابراین عنوان این مقاله بررسی تطبیقی دیدگاههای مفسران شیعه و سنی درباره اعجاز محتوایی است که با تحقیق در آرای مفسران قدیم تا امروز، کوشش شده به سؤالات زیر پاسخ داده شود:

۱-اعجاز محتوایی چیست؟ و مهم‌ترین مولفه های اعجاز محتوایی نزد فریقین کدام است؟

۲- سیر تطور پرداختن به مبحث اعجاز محتوایی نزد مفسران شیعه و سنی چگونه است؟

۳- نقاط اشتراک و افتراق مبحث اعجاز محتوایی میان مفسران فریقین چیست؟

۲. پیشینه تحقیق

در زمینه بررسی بررسي تطبیقی مولفه هاي اعجاز محتوايي با تاکید بر نگاه مفسران شیعه و سنی، می‌توان گفت با وجود اهمیت فراوان اعجاز محتوایی و وجود شبهاتی که در حال حاضر در زمینه محتوای قرآن مطرح است، در هیچ کتاب یا مجلهای به‌طور کامل و ویژه مورد پژوهش قرار نگرفته است. البته با جستجو در مقالات به مطالبی که غیر مستقیم به اعجاز محتوایی مرتبط است برمی خوریم؛ نگارنده به مطلبی که مشخصاً به اعجاز محتوایی پرداخته باشد دست نیافت. هرچند، با جستجو در آثار اندیشمندان به مطالبی از این قرار وجود دارد.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

	نام محقق	عنوان تحقیق	محل نشر و سال چاپ	یافته‌ها و نتایج تحقیق
۱	عبدالکریم بهجت پور و حامد معرفت	تأملی بر اعجاز تشریعی قرآن	دو فصلنامه تخصصی قرآن و علم در تیرماه۹۱	محقق ضمن تبیین مفهوم شناسی اعجاز به تشریح فرازهایی ازاعجاز که مرتبط با ابعاد اعجاز تشریعی قرآن است می‌پردازد.
۲	عباس مصلایی پور یزدی و سجاد محمدی	مقدمه‌ای در اعجاز معنوی قرآن	مجله مطالعات قرآن و حدیث در زمستان ۸۹	محقق ضمن برشمردن انواع اعجاز و بیان مفاهیم ضروری که شناخت آن به تفاوت کرامت و معجزه بر می‌گردد به صورت کلی گویی اشاراتی جزئی به نوع خاص اعجاز معنوی قرآن داشته و نگاه تطبیقی ندارد.
۳	رضایی اصفهانی، محمد علی؛ احمدی فر، مصطفی	اعجاز روانشناسی قرآن در گستره اجتماع	مجله قرآن و علم بهار و تابستان ۱۳۹۰ – شماره ۸	محقق ضمن برشماری ابعاد شناختی انسان و کارکرد ناگزیر زندگی اجتماعی؛ سعی در معرفی نوع جدید معرفت شناسی از اعجاز روانشناسی قرآن دارد تا از پی آن کلید واژه‌هایی برای برون رفت مشکلات انسان‌ها از نگاه قرآن کریم معرفی نماید.
۴	حسینی کوهساری، سید مفید؛	اعجاز اقتصادی قرآن کریم	مجله : قرآن و علم بهار و تابستان ۱۳۹۰ – شماره ۸	در این مقاله مقاله محقق سعی دارد راهکار برون رفت از مشکلات به ویژه بعد اقتصادی را از نگاه قرآن کریم نشان دهد و ازاین حیث اعجاز اقتصادی قرآن کریم را واکاوی نماید.
۵	مودب، سید رضا؛	تأملی در آفاق اعجاز قرآن	مجله : قبسات پاییز۱۳۸۲ – شماره ۲۹	در این مقاله ابعاد متفاوت اعجاز قرآن کریم از گذشته تا کنون مورد کنکاش قرار داده و سعی نموده پاسخ به شبهات پیرامون هربعد ازاعجاز را به صورت گذرا پاسخ دهد.
۶	بهرامی فرد غلامرضا، فرجی یوسف	نقد و بررسی اعجاز محتوایی قرآن	همایش ملی اعجاز قرآن کریم – ۱۳۹۵	محقق در این کار ارزشمند، اعجاز محتوایی را تشریح و پاسخ به منتقدین این نوع اعجاز را با نگاه تحلیلی و موردی باز نشر می‌دهد.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

اما جدیدترین مقاله ای که به این موضوع پرداخته از حمیده حائری پور با نام اعجاز معنوی قرآن از دیدگاه صدرالمتالهین در سومین همایش ملی اعجاز قرآن در اردیبهشت۹۵ است. نویسنده در این مقاله صرفا به تشریح اعجاز معنوی قرآن از دید یک دانشمند و«هانری مارتین» پرداخته است ؛ اگر چه برخی از کتب[1] ارتباطی با پژوهش حاضر دارند، اما آنچه در این تحقیق مورد واکاوی قرار گرفته است، بسیار متفاوت از مقالات قبلی می باشد. یعنی نگارنده در جستجوی سیر اعجاز محتوایی از منظر مفسران متقدم تا معاصر است که تلاش شده به تطبیق دیدگاه های صاحب نظران قرآنی و مقایسه آن ها با یکدیگر بپردازد و از خلاء آن مولفه های اعجاز محتوایی تبیین گردد و در نهایت به هدف خود که اثبات قدسیت این کتاب الهی است نائل آید که از این حیث بدیع و نوآور هست.

۳. مفهوم شناسی

اعجاز از دید لغویون از ریشه(ع ج ز) و به دو معنای ناتوانی و کناره یک چیز آمده است. (ابن فارس، بی تا، ج۴ ، ص۲۳۲؛ راغب اصفهانی، ۱۴۱۶، ص۵۴۷). برخی از مفسران معتقدند انسان موجودی عاجز است، زیرا پایان کار او واماندگی و ناتوانی است. (رک: طبرسی، بی تا، ج۵، ص۲۷۸). بنابراین اعجاز در لغت به معنای ایجاد ضعف در طرف مقابل است و معجزه آن عملی است که دیگران قادر به انجام آن نیستند؛ در بررسی دیدگاه مفسران، معجزه امری خارق العاده است که همانند سحر و جادو باطل کننده عقل نیست. (رک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۱، ص۷۲ ، سیوطی، [بی تا]، ج۴، ص۳). از این جهت معنای اصطلاحی اعجاز از دید برخی(رک: قرشی، ۱۳۷۱، ج۵، ص۲۶۳؛ جعفری، ۱۳۷۶،ج۳ ، ص۲۹۴) ضعف و ناتوانی انسان از آوردن مثل قرآن بیان شده است. اعجاز محتوایی، مرتبط با مفاهیم درونی قرآن است و مشتمل بر محورهای مختلف چون: هدایت بشر، وضع قوانین، اخبار از غیب، اعجاز علمی، اختلاف ناپذیری قرآن، تبشیر و تنذیر، قوانین جنگی و دفاعی، مشخص نمودن حقوق عامه بشر و مسائل اخلاقی است. (رک:کمالی دزفولی،۱۲۹۲، ص۵۹۴).

۱. نک: معارف و شریعتی نیاسر، ارتباط نهج البلاغه با قرآن ، ص۶۱-۵۵. و نیز نک: خویی، البیان، ص ۸۶ -۸۵، معرفت، علوم قرآنی ص۲۶۸-۲۶۶ .

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

۴ . بررسی تطبیقی اعجاز محتوایی در نگاه مفسران فریقین

در اصل وجود مسئله اعجاز قرآن اختلافی بین مفسران نیست. اما آنچه مورد اختلاف است انواع اعجاز است که برخی از علما آن را بیرونی(رک: سید مرتضی، ۱۳۸۲، ص ۹۳) و برخی دیگر آن را درونی دانسته‌اند. (رک: زرقانی، ۱۳۸۵ ،ص۹۵، رضایی اصفهانی، ۱۳۸۱، ص۷۲). مفسران مولفه های گوناگونی را برای اعجاز محتوایی برشمرده اند که می توان به اخبار از غیب، اختلاف ناپذیری، قانونگذاری، اعجاز علمی، بطون قرآن، مسائل تربیتی، جامعیت قرآن، اخلاق و معارف اشاره کرد و از آنجا که بنای این پژوهش، تفسیرتطبیقی این مولفه ها در نگاه اهل سنت و شیعه است، به صورت موردی برجسته‌ترین این مولفه ها که مورد اتفاق فریقین است را گزینش کرده و مورد واکاوی قرار می‌دهد.

۴-۱. بررسی تطبیقی مولفه‌های اعجاز محتوایی با تاکید بر نگاه شیعه

در اینجا جهت تبیین بحث برخی از برجسته‌ترین مولفه های اعجاز محتوایی مورد اتفاق اندیشمندان شیعه مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۱-۱. اختلاف ناپذیری

عده‌ای ازمفسران سعی نموده اند، استواری مطالب قرآن را به عنوان یکی از مولفه های اعجاز محتوایی مطرح نمایند، مفسرانی چون (رک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۱۲، ص۱۹۱؛ جوادی آملی، ۱۳۸۴، ج۱، ص۱۴۰، مکارم شیرازی، ج ۲، ص ۴۳۲) مطالبی دارند و دیدگاه برخی از مفسران این است که یکی از وجوه اعجاز قرآن استواری مطالب آن است که دارای دو ویژگی حقانیت وخدشه ناپذیری است وعلتش این است که مطالب آورده شده ازسوی قرآن خارج از توان بشریت می‌باشد. (رک: خویی، ۱۴۰۱، ص۸۰). از دید برخی دیگر از مفسران اعجاز قرآن برای این است که معانی والایی که ازطرف خداوند اراده شده است به عنوان استوارترین عبارات نیز نامبردار شده است. (رک: طالقانی۱۳۸۹، ج۱، ص۹۰). برخی نیزمعتقدند: قرآن مجید مباحث علمی در قالب موضوعاتی گوناگون چون اخلاق، سیاست، اجتماع و... دارد و با اینکه به بهترین شیوه در این عرصه وارد شده است، اما هیچ لغزشی در این باره از طرف دانشمندان متوجه قرآن نشده است. (رک: بلاغی،۱۴۲۰،

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

ج۱، ص۱۴). بنابراین باتوجه به اینکه قرآن کریم در موضوعات متنوع ودر شرایط گوناگون ودر طی سالهای متمادی نازل شده، اما هیچ اختلافی درآن دیده نمی‌شود و این نشئت گرفته از اعجاز آن است.

۴-۱-۲. اخبار از غیب

این وجه از اعجاز در دوره متقدمان، در آثار علمایی چون شیخ طوسی و طبرسی دیده می‌شود. (طوسی، ۱۴۰۰، ص۱۷۲، طبرسی، [بی‌تا]، ج۸، ص۷۲۱). طبرسی در شمارش وجوه اعجاز قرآن اکتفا به نظم و فصاحت آن نمی‌کند، بلکه اخبار از غیب را نیز از وجوه اعجاز قرآن قلمداد می‌کند.(رک: طبرسی، [بی‌تا]، ج۱، ص۲۶و۱۲۶و ج۶، ص۱۱۰). در دوران معاصر عده‌ای فزونتری از مفسران (رک: طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۱، ص۶۰، طالقانی، ۱۳۸۹، ج۱، ص۹۰، مکارم شیرازی، ج۱، ص۱۳۱) به ایراد سخن پرداخته اند؛ در سیر این بحث، برخی معتقدند: در دوران جاهلی، وجود اخبار غیبی در قرآن مورد اتفاق اعراب نبود، اما گذشت روزگار بر صداقت آن اخبار صحه گذاشت. (رک: بلاغی، ۱۴۲۰، ج۱، ص۱۶).

۴-۱-۳. بواطن قرآن

بعضی باطن هر آیه را عمل نمودن(رک: طوسی، [بی تا]، ج۱، ص۹). از دید برخی دیگر، باطن قرآن فهمی است از الله برای دانستن منظور او. (صافی، ۱۴۱۸، ج۱، ص۲۸؛ قاسمی، ۱۴۱۸، ج۱، ص۵۱). بعضی دیگر معتقدند یکی از حکمتهای وجود معانی باطنی قرآن، عدم ایستایی آن در طی زمان است. (رک: عیاشی،۱۳۸۰، ج۱، ص۸۶). از دید برخی قرآن بر هفت حرف نازل شده است. هیچ حرفی از آن نیست، مگر اینکه دارای ظاهر و باطنی است وعلم ظاهر و باطن نزد علی بن ابی طالب است. (قمی، ۱۴۰۴، ج۱، ص۲۰). برخی معتقدند هرگز اختلافی بین بواطن قرآن وجود ندارد؛ زیرا مراتب درونی آن مانند مظاهر بیرونی‌اش سخن خداست واگر از نزد غیرخدا نازل می‌شد حتما باهم اختلاف داشت؛ بنابراین تمام مطالب قرآن ازجهات گوناگون هماهنگ بایکدیگر است. (رک: جوادی آملی، ۱۳۹۸، ج۱، ص۱۲۸و۴۱۰).

۴-۱-۴. اعجاز علمی

نظر میانه در اعجاز علمی قرآن این است که می‌توان از مسائل قطعی علوم برای

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

استنباط عمیق ترآیات قرآن استفاده کرد. عده‌ای از مفسران معاصربه اعجاز علمی قرآن پرداخته اند که می‌توان به (رک: قمی، ۱۴۰۴، ج ۲، ص ۷۰، صافی، ۱۴۱۸، ج ۱، ص ۵۷، عروسی حویزی،۱۳۸۳، ج ۲، ص ۳۶۵، شریعتی، ۱۳۴۶، ج۱، ص۱۱، صادقی،۱۴۰۶، ج ۲۹، ص ۳۴۱) اشاره کرد؛ همراستای این بحث برخی در تفسیرآیه شریفه (رک: رعد/ ۲) می‌گویند: یعنی آسمان رابدون ستونهای قابل دیدن بنا کرده است که از وجود قوه جاذبه ودافعه بین کرات خبر می‌دهد و قرآن کریم از این قانون در حدود هزارسال پیش پرده برداشته است.(رک: مکارم شیرازی،۱۳۷۳، ج۱۰، ص ۱۱۰). عقیده برخی دیگراز علما این است که قرآن در دوران جاهلیت، مطالب علمی شگفت‌آوری ارائه نموده که اعجاب مردم آن دوران رابرانگیخته است. (نک: خویی،۱۴۰۱، ص۹۱).

۴-۱- ۵. جامعیت قرآن

در باب جامعیت روایات فراوانی(رک:کوفی، ۱۴۱۰، ص ۶۸؛ رک: بحرانی، ۱۴۱۵، ج۱، ص۳۰). وجود دارد؛ لذا اندیشمندان معتقدند: قرآن نسبت به کتب پیشینیان ومطالب آن جامعیت دارد، چرا که خداوند اسرار صد کتاب نازل شده ازآسمان را در چهار کتاب نهاد وآن تورات، انجیل، زبوروقرآن است وآنگاه علوم این چهار کتاب را در یکی قرار داد و آن قرآن کریم است».(رک: رازی،۱۳۷۱، ج۱، ص ۱۷). بنابراین صاحبنظران براین باورند که قرآن همه مطالب اخلاقی، فلسفی، سیاسی، اجتماعی و هرچیزدیگری که انسانها به آن نیاز دارند، بیان نموده است. (طباطبایی، ۱۴۱۷، ج۱، ص ۶۲)

۴-۲. بررسی تطبیقی مولفه‌های اعجاز محتوایی با تاکید برنگاه اهل سنت

در اینجا نیز جهت شروع بحث، برخی از برجسته‌ترین مولفه های اعجاز محتوایی مورد اتفاق اندیشمندان اهل سنت مورد بررسی قرار می‌گیرد.

۴-۲-۱. اختلاف ناپذیری

در قرن چهارم جصاص در ذیل آیه ۸۲نساء به بحث اختلاف‌ناپذیری قرآن اشاره می‌کند. و اختلاف را سه گونه می‌داند (رک: جصاص، ۱۴۰۵، ج۳، ص۱۸۲). از دید فخر رازی یکی از وجوه مهم اعجاز همان تهی بودن آن از اختلاف است. (رک: فخررازی، ۱۹۸۹،

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

ص ۸۷). پایه‌های استدلال به آیه ۸۲ نساء از دید علما چنین است: هیچ دانشمندی کلام طولانی نمی‌گوید جز اینکه در آن اختلاف فراوانی قابل مشاهده است، خواه این اختلاف در وصف باشد و خواه در الفاظ و خواه این اختلاف تناقض در معنا را برساند. (رک: ابوحیان، ۱۴۲۰، ج۳، ص۷۲۶). بحث اختلاف ناپذیری قرآن دردوره متاخران اهل سنت در آثار مفسرانی چون (زمخشری، ۱۴۰۷، ج ا، ص۵۴۰) دیده می‌شود. دردوره معاصرنیز برخی معتقدند میان اجزاء سوره‌های قرآن، همخوانی و هماهنگی ویژه‌ای وجود دارد. (رک: سید قطب، ۱۴۰۸، ص ۵۳).

۴-۲-۲. اخبارازغیب

اکثر متفکران اهل سنت اخبار ازغیب را نیز در کنار سایروجوه قرآن مطرح کرده است. (رافعی،۱۳۹۳، ص۱۴۴). این وجه ازاعجاز درسیرزمانی دوره متقدمان، مورد قبول برخی ازدانشمندان قرارگرفته است.(رک: خلف الله،۱۹۷۶، ص۲۳؛ رک: باقلانی، ۱۴۰۶، ص۵۷). بحث اخبارازغیب دردوره متأخران شتاب بیشتری گرفته و درآثار دانشمندانی چون(رک: بیضاوی، ۱۴۱۸، ج۱، ص۷۵، ابوحیان اندلسی، ۱۴۲۰، ج۱، ص۱۷۳، سیوطی، ۱۴۰۸، ج۱، ص۱۸۰) یافت می‌شود. یکی ازوجوه اعجاز از نظر زمخشری اخبار از غیب است. وی در تفسیرآیه (هود/۱۴) می‌گوید «یعنی با آنچه که جزخداوند ازآن آگاه نیست یعنی خبرهای غیبی که بشرهیچ راهی به آن ندارد، همراه است.» (زمخشری،۱۴۰۷، ج ۲، ص ۲۶۲؛ رک: قرطبی، ۱۴۰۸، ج۱، ص۵۴).

۴-۲-۳. جامعیت قرآن

عده‌ای دیدگاهشان برجامعیّت مطلق قرآن است ومعتقدند درقرآن هرچیزی که بشود به آن درک وفهم پیدا نمود، قابل دیدن است، البته ممکن است عقل ما در شناخت پاره ای از آن امور ناتوان باشد. (رک؛ سیوطی، ۱۳۶۴، ج۲، ص۲۷۵). برخی دیگربراین باورند اگر مطالبی از علوم مختلف در قرآن آمده، فقط وجه تربیتی وهدایتی آن مدنظر است. (رک: ذهبی،۱۳۸۱، ج ۲، ص۴۹۸). پس در جامعیّت قرآن تردیدی وجود ندارد؛ و اینکه قرآن خود را تِبْیاناً لِکُلِّ شَیْءٍ (نحل، آیه ۸۹) معرفی نموده است، جامعیت هرچیزرا براساس هدف آن باید مد نظرداشت.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

۴-۲-۴. بواطن و مضامین عالی

وجود باطن مورد اتفاق مفسران اهل سنت است. (رک: طبری،۱۴۱۲، ج۱، ص۱۱۵، آلوسی، ۱۴۱۵، ج۱، ص۷). اصل وجود باطن برای قرآن مجید مورد اتفاق مفسران اهل سنت است. البته درمفهوم باطن اختلافاتی بین آنها وجود دارد. (نک: زرکشی، ۱۹۵۷، ج۲، ص۱۶۹). برخی مفهوم باطن را برداشت و فهمیدن (بغوی،۱۴۲۰، ج۱، ص ۳۵). اندرز وموعظه (سیوطی،۱۴۲۱، ج ۲، ص۱۲۲۰)، یارمزوراز (آلوسی، ۱۴۱۵، ج۱، ص ۷) تلقی نموده‌اند.

۴-۲-۵. اعجاز علمی

درزمینه اعجاز علمی قرآن عده‌ای از مفسران اهل سنت (رک: زمخشری،۱۴۰۷، ج ۲، ص۶۲۸، فخر رازی،۱۴۲۰، ج۲۲، ص۱۶۳، ابو حجر، ۲۰۰۱، ص۳۸۰، طنطاوی، ۱۳۵۶، ج ۸، ص۱۳۰، رشید رضا، ۱۹۹۰، ج ۷، ص۳۹۵) مطالبی دارند که برخی دیدگاهشان این است: قرآن به واسطه دربرگرفتن امور دقیق و ظریف علمی معجزه است. (رک: ابوالسعود، ۲۰۰۱، مقدمه) و برخی دیگربراین باورندکه قرآن کریم به علم و رشد آن نزد همه وبخصوص مسلمانان اهمیت ممتازی قائل است. قرآن به دنبال اثبات عجائب خلقت وعلوم آن است تا مسلمانان را به آگاهی ازحقایق معانی قرآن رهنمون سازد. (رک: طنطاوی، ۱۳۵۶، ج ۲، ص۴۳).

وجوه اشتراک و افتراق دیدگاههای فریقین

در تحلیل و بررسی نظرات مفسران شیعه و سنی می‌توان اظهار داشت بیشتر تمرکز متقدمان بر فصاحت و بلاغت قرآن استوار بوده است که این مسئله در گذر زمان و به صورت تدریجی به سمت اعجاز محتوایی کشیده شده است. اعجاز محتوایی قرآن از منظر دانشمندان قرون اولیه (اتا۵) موضوع ارزشمندی از حیث توجه و خلق اثر و اظهارنظر در این زمینه نبود، علتش این است که از نظر متقدمان مهم‌ترین نوع از اعجاز همان مباحث ادبی بود. پس طبیعی است در چنین زمانی نه خبری از نقدهای محتوایی به قرآن باشد و نه اثری از مغرضان و ایرادات فراوان آنان به ساحت مقدس قرآن کریم و بخصوص محتوای آن، بنابراین بیشتر وقت آنها به فصاحت و بلاغت قرآن مصروف شد. زیرا آنها

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

تخصص ویژه ای در این کار داشتند و درک آنها نسبت به این وجه از اعجاز بیشتر از سایر وجوه بود. البته در خلال سخنان آن ها مطالبی از اعجاز محتوایی هم و لو اندک دیده می‌شود. در دوره متأخران(قرن۶تا۱۴) نظرات و دیدگاهها درباره اعجاز محتوایی قرآن، بیشتر شد و مفسران این دوره رشد فزاینده ای در این خصوص نسبت به هم کیشان خود در دوره متقدمان داشتند. و دلیل آن این بود که مسلمانان تدریجا از راه و روش راستین فاصله گرفته و بدعت‌های مختلف به منصه ظهور رسید، ضمن اینکه در این دوران خرافات بنی‌اسرائیل و جعل احادیث هم به مشکلات مسلمانان اضافه شد طوری که حق از باطل قابل شناسایی نبود، بنابراین با وجود مسائلی که مطرح شد، سمت و سوی گرایشها به سوی مطالب محتوایی قرآن چرخش پیدا کرد. اما در دوران معاصر مسئله کاملا متفاوت است و توجه مفسران به اعجاز محتوایی قرآن به حداکثر رسیده است. دلیل آن این است که در این عصر، انتقادات معاندان نسبت به ساحت قرآن کریم بیشتر از هر دوره ای دیگر بوده است، شبهات متعدد مستشرقان درباره محتوای قرآن و ادعای تناقض مطالب آن در عصر حاضر،گویای این مطلب است، لذا کنکاش درباره اعجاز محتوایی در دوران کنونی به دلیل تاثیر ویژه آن در آشکار ساختن معارف قرآن، غنی شدن موضوعات قرآن، نقد اشکالات منتقدان و دفاع از حرمت قرآن در برابر غرض ورزان، افزون تر از قبل شده است. ضمنا مزیت توجه به جنبه محتوایی قرآن کریم به اثبات رسیدن ابهت آن نزد ملیت ها و گروههای مختلف بشری است و عیب توجه انحصاری به جنبه‌های ادبی و بخصوص فصاحت و بلاغت قرآن این است که فقط عرب زبانان آن را درک کرده و سایر ملتها از درک معجزه بودن قرآن محروم خواهند شد. در رابطه با نقاط اشتراك و افتراق دیدگاههای فریقین می‌توان اظهار داشت که دانشمندان شیعه و سنی در بیان اختلاف ناپذیری، اخبار از غیب، جامعیت قرآن، اعجاز علمی و بطون قرآن اختلاف چندانی ندارند و عمده اختلاف به شدت و ضعف توجه به این مولفه‌ها می‌باشد که توجه اهل سنت در قرون اولیه به این مولفه ها بیشتر بوده ولی در دوران معاصر دانشمندان شیعه بسیار پررنگ تر از اهل سنت به مولفه های مذکور توجه نشان داده اند، اما در بطون قرآن مساله متفاوت است و هر دو فریق

سال نوزدهم، شمارهٔ ۷۶، پاییز ۱۴۰۱

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

برای اثبات وجود بطون قرآن به بعضی از آیات قرآن (رک: نحل ۴۹ ، یوسف ۱۱۱) استناد کرده‌اند. (رك: رجبی،۱۳۹۶، ص ۲۵۴؛ آلوسی،۱۴۱۵، ج ۱، ص ۱۷). از نظر هر دو وجود بطون برای قرآن امری مسلم است. در منابع شیعی (رک: عیاشی،۱۳۸۰ ج ۱، ص ۸۶) و اهل سنت (رک: طبری،۱۴۱۲، ج ۱، ص ۲۲) روایاتی است که دال بر وجود بطون برای آیات قرآن است. تفاوت در اینجاست که در روایات اهل سنت بر خلاف شیعه، توضیحی درباره «بطون قرآن» از پیامبر اکرم(ص) یا صحابه دیده نمی‌شود به جزیك مورد از ابن عباس که می‌گوید: «... بطن قرآن، تأویل آن و ظهر آن، تلاوت است». (رک: سیوطی،۱۴۱۴، ج ۲، ص۱۵۰). در بررسی تطبیقی دیدگاههای فریقین نقاطی مشترکی در معنای بطون دیده میشود. از جمله: **الف)** به معنای مراتب تنزیلی قرآن از مبدأ اعلی تا عالم طبیعت. (رک: خمینی،۱۳۷۲، ص۱۸۱). **ب)** بطن به معنای تأویل (رک: معرفت، ۱۴۲۸، ج ۳ ، ص ۲۸ ، شاطبی،۱۴۱۷ ، ج ۳ ، ص ۳۹۸). **ج)** وجود بطون برای تمام آیات. (رک: نجارزادگان، ۱۳۸۳، ص۶۱). تفاوت شیعه با اهل سنت در این است که: تشیع بر این باور است تنها مرجع حقیقی برای دفع شبهات معصومان هستند و آنها عالم به قرآن هستند. (رک: همان، ص۶۰). نظر شیعه در اینجا به عقل نزدیک تر است. نکته دیگر اینکه ابن تیمیه وجود بطون برای قرآن را منکر است و معتقد است هیچ کس از اهل علم چنین چیزی نیاورده است. (رک: فخررازی،۱۴۲۰، ج ۲، ص ۴۱). در حالیکه ذهبی در این باره می‌نویسد: « امامیّه می‌گویند: قرآن ظاهری و باطنی دارد، این حقیقتی است که ما نیز آن را می‌پذیریم چون نزد ما روایات صحیح در این باره وجود دارد ... نهایت آنکه امامیّه بر حد این روایات متوقف نشده و گفته‌اند قرآن ۷۷ بطن دارد». (ذهبی،۱۳۸۱، ج ۲، ص ۲۸).

نتیجه‌گیری

یکی از طرق اثبات حق بودن قرآن کریم، تحقیق در وجوه اعجاز و از جمله اعجاز محتوایی آن است؛ بدین سبب، در این نوشتار اعجاز محتوایی قرآن از دیدگاه مفسران شیعه و سنی مورد مورد بررسی تطبیقی قرار گرفت ومعلوم شد؛ مفهوم اعجاز محتوایی درقرن اول از جانب امام علی علیه‌السلام مطرح و در قرون بعد شکل بهتر و کامل‌تری به خود گرفته،

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

طوری که در دوره معاصر کمتر مفسری را می‌توان یافت که موضوع اعجاز محتوایی را در تفاسیر مطرح نکرده باشد. تفاوتی که میان تفاسیر اهل سنت و شیعه وجود دارد به شدت و ضعف توجه به این نوع اعجاز در طی دوران مختلف برمی گرددکه در قرون اولیه توجه مفسران اهل سنت به این نوع اعجاز بیشتربوده است. این امر به خاطراین بوده که اهل سنت بیشتر و زودتر از شیعه با غرب ارتباط داشته است، از همین رو مسائل نو و شبهات مربوط به قرآن ابتدا در جوامع اهل سنت مطرح شده و لذا آن‌ها در مقام پاسخ‌گویی، مطالب مربوط به اعجاز محتوایی را مطرح کرده‌اند. اما در دوران معاصر، مفسران شیعه، گوی سبقت را در این زمینه ربوده اند و غالب نظریه پردازی‌ها از جانب آنها صورت گرفته است. از مهم‌ترین مولفه‌های اعجاز محتوایی از دید فریقین، اخبار از غیب، اختلاف ناپذیری، اعجاز علمی، معارف قرآن و جامعیت قرآن است. سیر تطور توجه به اعجاز محتوایی را می‌توان در میان مفسران فریقین بدین صورت تشریح نمود که در دوره متقدمان کمتر به اعجاز محتوایی پرداخته شده است و دلیل آن این است که آنها بیشتر تمرکزشان بر فصاحت و بلاغت قرآن بود. اما در دوره متاخران به دلیل گسترش احادیث جعلی که به تبع آن حق از باطل قابل شناسایی نبود، گرایشها به سمت اعجاز محتوایی بیشتر از گذشته شد و در دوره معاصر نیز، به دلیل شبهات متعددی که برخی از منتقدان نسبت به ساحت مقدس قرآن کریم داشته اند و در تکاپو بوده اند قرآن را کتابی پر از ایراد معرفی نمایند، پرداختن به اعجاز محتوایی به دلیل تاثیر آن در آشکار ساختن معارف قرآن و نقد اشکالات منتقدان به جنبه حداکثری رسیده است. لذا از مجموع این سخن‌ها این نتایج روشن می‌شود که:

۱- در دوره متقدمان وجه شاخص و ملموس اعجاز همان جنبه‌های ادبی بود و خبری از نقدهای محتوایی به قرآن نبود، طبیعی است ضرورتی احساس نمی‌شد که به اعجاز محتوایی بپردازند، بنابراین بیشتر همتشان پرداختن به فصاحت و بلاغت قرآن به عنوان وجهی از اعجاز بود.

۲- اندیشه اعجاز محتوایی برخلاف قرون نخست در قرن‌های بعد و بخصوص در دوران معاصر به‌طور به طور ویژه مورد توجه قرار گرفته است.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

۳- از جمله شاخصه های اعجاز محتوایی در دوران متقدمان، اخبار از غیب، شکوه معانی و جامعیت علمی است.

۴- از جمله شاخصه های اعجاز محتوایی در دوران متاخران، اختلاف ناپذیری، اخبار از غیب و محتوا، معانی و معارف دینی است.

۵-از جمله شاخصه های اعجاز محتوایی در دوران معاصر،اعجاز هنری،علمی،معانی بلند عرفانی،علوم و معارف قرآن،جامعیت احکام اسلامی و استواری مطالب قرآن است.

۶-توجه به اعجاز محتوایی و اخبار به غیب ابتدا در تفاسیر اهل سنت مطرح شده و بعد از آن در میان مفسران شیعه مطرح شده است.

۷- میان تفاسیر اهل سنت و شیعه تفاوت اساسی در بحث اعجاز محتوایی قرآن وجود ندارد. عمده تفاوت در پیشگامی به بحث اعجاز محتوایی در اهل سنت برمی‌گردد.

فهرست منابع

قرآن کریم، ترجمه حسین انصاریان.(۱۳۹۰). تهران: انتشارات تلاوت وابسته به سازمان دارالقرآن الکریم.
سید رضی، نهج البلاغه، ترجمه محمد دشتی.(۱۳۸۲). قم، موسسه فرهنگی تحقیقاتی امیرالمومنین علیه السلام.
ابن بابویه، محمد بن علی،(۱۳۸۵ق). علل الشرایع، عراق، المکتبه الداوری
ابن جزی، محمد بن احمد. (۱۴۱۶).تفسیر التسهیل لعلوم التنزیل. تحقیق: عبدالله خالدی. بیروت: دار الارقم بن ابي الارقم.
ابن عطیه، عبدالحق. (۱۴۲۲).تفسیر المحرر الوجیز فی تفسیر الکتاب العزیز. بیروت: دار الکتب العلمیه.
ابن فارس،احمد.(بی تا). معجم مقاییس اللغه. قم: مکتبه الاعلام الاسلامی.
ابن منظور، محمدبن مکرم،(۱۴۱۴). لسان العرب. بیروت: دارالفکر للطباعه و النشرو التوزیع.
ابوالسعود، محمد.(۱۹۲۸).تفسیر ارشاد السلیم الی مزایا القرآن الکریم. قاهره: المطبعه المصریه
ابوحجر،احمد عمر،.(۲۰۰۱)، التفسیر العلمی للقرآن فی المیزان، بیروت: دارالمدار الاسلامی
ابوحیان، محمد بن یوسف. (۱۴۲۰).تفسیر البحر المحیط فی التفسیر. تحقیق: صدقي محمد جمیل. بیروت: دارالفکر
آلوسی، سید محمود.(۱۴۱۵). روح المعانی فی تفسیر القرآن العظیم. تحقیق: علی عبدالباری عطیة. بیروت: دار الکتب العلمیه.
آلوسی، محمود بن عبدالله.(۱۴۱۵). تفسیر روح المعانی. بیروت: دارالکتب العلمیه،منشورات محمد علی بیضون.
باقلانی، ابوبکر.(۱۴۰۶) . اعجاز القرآن. بیروت: موسسه الکتب الثقافیه

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

بحرانی،هاشم.(۱۴۱۵).تفسیرالبرهان فی تفسیرالقرآن.قم: موسسه البعثه ،مرکزالطباعه و النشر.
بغوی، حسین بن مسعود.(۱۴۲۰). معالم التنزیل. بیروت. دار احیاء التراث العربی
بلاغی، محمدجواد.(۱۴۲۰).تفسیرآلاء الرحمن فی تفسیرالقرآن. قم: بنیاد بعثت.
بیضاوی، عبد الله بن عمر.(۱۴۱۸).تفسیر أنوار التنزیل و أسرار التأویل. تحقیق: محمد عبد الرحمن المرعشلی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
جصاص، احمد بن علی. (۱۴۰۵).تفسیر احکام القرآن. تحقیق: محمد صادق قمحاوی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
جعفری، یعقوب. (۱۳۷۶)، تفسیرکوثر، قم،موسسه انتشارات هجرت.
جوادی آملی، عبدالله.(۱۳۹۸).تفسیرتسنیم، قم، مرکزبین المللی نشراسراء،
خلف الله محمد و محمد زغلول.(۱۹۷۶). ثلاث رسائل فی اعجازالقرآن للرمانی و الخطابی و الجرجانی فی الدراسات القرآنیه و النقدالادبی، قاهره، دارالمعارف.
خمینی، روح الله، آداب الصلاة، تهران، مؤسسه تنظیم و نشرآثارامام خمینی، ۱۳۷۲ ش.
خویی، ابوالقاسم. (۱۴۰۱). البیان فی تفسیرالقرآن. بی جا: انوار الهدی.
ذهبی،محمد حسین.(۱۳۸۱). التفسیر و المفسرون. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
رازی، ابوالفتوح.(۱۳۷۱). تفسیر روض الجنان و روح الجنان ، مشهد: بنیاد پژوهشهای اسلامی آستان قدس رضوی.
راغب اصفهانی، حسین بن محمد. (۱۴۱۶). مفردات الفاظ القرآن. بیروت: دارالعلم.
رافعی، مصطفی صادق.(۱۳۹۳). اعجاز القرآن و البلاغة النبویه. بیروت: دار الکتاب العربی.
راوندی، سعید بن هبه الله، الخرائج و الجرائح، موسسه امام مهدی عجل‌الله‌تعالی‌فرجه‌الشریف،۱۴۰۹ ق.
رجبی، محمود،(۱۳۹۶). روش‌شناسی تفسیرقرآن، قم: پژوهشکده حوزه و دانشگاه.
رشیدرضا، (۱۹۹۰). محمد، تفسیرالمنار. مصر: الهیئه المصریه العامه للکتاب.
رضایی اصفهانی، محمد علی. (۱۳۸۱). پژوهشی در اعجاز علمی قرآن. رشت: انتشارات پژوهشهای تفسیر و علوم قرآن.
زرقانی، محمد عبدالعظیم، (۱۳۸۵). مناهل العرفان فی علوم القرآن، ترجمه محسن آرمین،
زرکشی، بدرالدین محمدبن عبدالله. (۱۹۵۷). البرهان فی علوم القرآن. بیروت: دار احیاء الکتب العربیه.
زمخشری، محمود بن عمر. (۱۴۰۷).تفسیر الکشاف عن حقائق غوامض التنزیل. بیروت: دار الکتب العربی.
سیوطی، جلال الدین.(۱۴۲۱).الاتقان فی علوم القرآن.بیروت: دارالکتاب العربی.
سیوطی، جلال الدین، (۱۴۱۴ ق).تفسیرالدر المنثور، بیروت: دارالفکر.
شاطبی،ابن موسی ،(۱۴۱۷ ق)، موافقات، عربستان، دار ابن عفان
شریعتی، محمدتقی. (۱۳۴۶). تفسیرنوین. تهران: دفترنشرفرهنگ اسلامی.
صادقی تهرانی،محمد، الفرقان فی تفسیرالقرآن،(۱۴۰۶)، تهران: نشرفرهنگ اسلامی
طالقانی، سید محمود. (۱۳۸۹). تفسیرپرتوی از قرآن. تهران: موسسه مطالعات تاریخ معاصرایران.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]
[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]

Edited with the trial version of
Foxit Advanced PDF Editor
To remove this notice, visit:
www.foxitsoftware.com/shopping

طباطبایی، محمد حسین. (۱۴۱۷). المیزان فی تفسیر القرآن. قم: دفتر انتشارات جامعه مدرسین حوزه علمیه
طبرسی، فضل بن حسن. (بی تا). تفسیر مجمع البیان لعلوم القرآن. بیروت: دار المعرفه. ۶۶
طبری، ابن جریر،(۱۴۱۲ق). تفسیر جامع البیان فی تفسیر القرآن، بیروت: دارالفکر.
طنطاوی جوهری،(۱۳۵۶ ش). الجواهر فی تفسیر القرآن، بیروت، دارالکتب العلمیه.
طوسی، محمد بن حسن. (بی تا). تفسیر التبیان فی تفسیر القرآن. تحقیق: احمد قصیر عاملی. بیروت: دار احیاء التراث العربی.
عروسی حویزی،عبد علی بن جمعه، تفسیر نور الثقلین، قم، مطبعه العلمیه، ۱۳۸۳ق.
عیاشی، محمد بن مسعود،(۱۳۸۰ق).تفسیر العیاشی، تهران: مکتبه العلمیه الاسلامیه
فخر رازی، محمد بن عمر. (۱۴۲۰ق). تفسیر کبیر. تهران: دار الکتب العلمیه. ۷۶. فیض کاشانی، ۵۷. محمدبن شاه مرتضی. (۱۴۱۸). تفسیر صافی. تهران: مکتبه الصدر.
قاسمی، محمد جمال الدین. (۱۴۱۸). تفسیر قاسمی. بیروت: دار الکتب العلمیه.
قرطبی، محمد. (۱۴۰۸).تفسیر الجامع لاحکام القرآن. بیروت: دار الکتب العلمیه.
قطب، سید ، (۱۴۰۸)، تفسیر فی ضلال القرآن، بیروت: نشر دارالشروق.
قمی،علی بن ابراهیم، (۱۴۰۴)، تفسیر قمی، قم: نشر دارالکتاب.
کمالی دزفولی، علی. (۱۳۷۰). شناخت قرآن. تهران: نشر اسوه.
کوفی، فرات،(۱۴۱۰). تفسیر فرات، تهران: موسسه الطبع و النشر.
معرفت، محمد هادی. (۱۳۹۱). علوم قرآنی. قم: موسسه فرهنگی تمهید.
مکارم شیرازی، ناصر. (۱۳۷۳). تفسیر نمونه. تهران: دارالکتب الاسلامیه.
نجارزادگان، فتح‌الله،(۱۳۸۳).تفسیر تطبیقی، قم . مرکز جهانی علوم اسلامی .
همو، الاقتصاد الهادی الی طریق الرشاد، تهران، مکتبه جامع چهل ستون، ۱۴۰۰ ق.

[Downloaded from safinahmagazine.ir on 2026-10-12]

[DOR: 20.1001.1.17350689.1401.19.76.9.0]